

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра історії української літератури та компаративістики

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Поетика архетипних образів у ліриці Ігоря Калинця і методика
формування образного мислення у підлітків»**

Виконала: студентка Ukr1-M19 групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Баліцька Інна Миколаївна

Керівник: Рарицький О.А., доктор
філологічних наук, професор кафедри історії
української літератури та компаративістики

Рецензент: Кеба О.В., доктор філологічних
наук, професор, завідувач кафедри
германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільський – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПОЕТИЧНИЙ АРХЕТИП У СТРУКТУРІ ТЕКСТУ	8
1.1. Проблема архетипності у гуманітарній сфері.....	8
1.2. Архетипність долі і творчості Ігоря Калинця.....	17
Висновок до розділу.....	24
РОЗДІЛ II. ПОЕТИКА АРХЕТИПНИХ ОБРАЗІВ У ЛІРИЦІ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ	25
2.1. Ключові образи-архетипи збірки «Пробуджена муза» як уособлення глибинної суті естетичного буття народу.....	25
2.2. Поєднання елементів бароко та модернізму в поезиці архетипних образів збірки «Невольнича муза».....	32
Висновок до розділу.....	43
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ЛІРИКОЮ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ	46
3.1. Теоретико-методичні аспекти розвитку образного мислення учнів засобами художньої літератури.....	46
3.2. Методика формування образного мислення підлітків у процесі вивчення лірики Ігоря Калинця.....	59
3.3. Підсумки дослідно-експериментальної роботи та характеристика результатів експерименту.....	69
Висновок до розділу.....	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Найціннішим ресурсом духовного поступу і матеріального розвитку суспільства є потенціал обдарованості, який найповніше виявляється у сфері культури. Тому увага до літературно обдарованої особистості знайшла своє відображення в державній політиці України в останні роки: «Концепція безперервної освіти національного художнього виховання», «Національна доктрина розвитку освіти в Україні». Істотна роль у розв'язанні цієї проблеми належить новій українській школі, процес навчання в якій має бути зорієнтований на створення оптимальних умов для творчого зростання учнів.

Основні теоретичні питання, пов'язані з проблемою розвитку школярів, висвітлено в науково-методичній літературі, зокрема в низці психолого-педагогічних студій із цієї проблеми. Учені стверджують, що реалізація творчих здібностей особистості безпосередньо пов'язана зі сприйманням та творенням мистецтва слова, яке, будучи засобом збереження і передачі раціонального та емоційного досвіду людства, вимагає високого рівня сформованості образного мислення.

Формування образного мислення як процесу, спрямованого на глибоке розуміння художнього образу, знаходимо в дослідженнях з естетики (Е. Яковлев [53]), філософії (К. Юнг [51]), психології творчості і художнього сприймання (А. Брушлінський [5], Л. Виготський [8], Г. Костюк [25], В. Крутецький [26], О. Леонт'єв [30], О. Никифорова [33], С. Рубінштейн [39], Б. Теплов [44], П. Якобсон [52] та ін.).

Однак у масовій шкільній практиці ця проблема розв'язується незадовільно. Причиною цього є недостатнє володіння вчителями літератури вмінням знаходити ефективні шляхи до творчого успіху в роботі з мистецтвом слова, створювати нові оригінальні образи, що гальмує розвиток здібностей дітей. Тому продукти творчості учнів часто відзначаються стереотипністю.

Зазначена проблема недостатньо опрацьована в теоретичному та методичному аспектах. Особлива актуальність дослідження полягає і в соціальній потребі формування творчої молоді як основи національного багатства, що і зумовило вибір теми дослідження.

Проблема образного мислення цілком логічно може вивчатися на прикладі творчості українських письменників. Для дослідження нами обрано творчість українського поета-шістдесятника й дисидента Ігоря Калинця. Його доля довгий час залишалася невідомою українському народові, а досить об'ємний поетичний доробок – сімнадцять збірок – у переважній більшості були видрукувані лише за кордоном. До українців перші два томи поезій митця дійшли лише у 2004 році (Київське видавництво «Факт») і потребують ретельного вивчення. Письменниця О. Забужко слушно зауважує: «дотепер у нас так і не з'явилося друком жодної більш-менш пристойної «калинцевознавчої» студії – а це прецінь найпевніший знак утрати культурного коду, загублених ключів...» [15, с. 10]. Таким чином, **актуальність дослідження** полягає в потребі введення творчості Ігоря Калинця в контекст епохи 60-80-х років ХХ ст. та в потребі осмислення його своєрідної стильової манери, яка виразилась у продовженні традицій української міфологічної школи та спорідненістю з європейським модернізмом.

Першу спробу ввести творчість І. Калинця в контекст епохи 60-х років, а також пояснити міфологічну суть його образів зробив І. Світличний у статті 1968 року «На калині клином світ зійшовся» [41]. Про трагічну долю поета у часи репресій 70-80-х років дізнався С. Козак в інтерв'ю з Калинцем 1991 року [23]. Структуру та образний світ II тому поезій І. Калинця «Невольничча муза» досліджував Д. Гусар-Струк [14]. Поетичний стиль збірки «Тринадцять алогій» досліджував Т. Салига [40], а міфологізм збірки «Відчинення вертепу» – Віктор Неборак [34]. Юрій Шерех звернув увагу на формальні риси поезії Калинця, які нагадують барокові [50]. Марко

Павлишин доводить, що головний душевний стан поета часів «Невольничої музи» – то є меланхолія. Цей стан розглядається дослідником в контексті барокового світогляду, центральним принципом якого є християнська віра [36]. Найновішим системним дослідженням творчості І. Калинця є монографія Ганни Віват «З роси, з води і з кетяга калини... Поезія Ігоря Калинця» [Одеса, 2012. 192 с.]

Як бачимо, творчість І. Калинця досліджувалась спорадично, літературознавці тлумачили дотепер лише якусь певну збірку митця. У даному дослідженні мова йтиме про значення образів-архетипів у першій збірці поета «Вогонь Купала» та про роль у книжці «Невольнича муза» віршів для доньки Дзвінки із орієнтацією на образне мислення школярів у закладах середньої освіти.

Мета роботи: дослідити поетику образів-архетипів, їх вплив на міфологізацію мислення цих образів в контексті новітнього часу та обґрунтувати, експериментально перевірити ефективність методики формування образного мислення учнів засобами поезії І. Калинця.

Гіпотеза дослідження – формування образного мислення школярів засобами художньої літератури буде ефективним, якщо:

- застосовувати такі методи і прийоми, які забезпечать ефективність процесу формування образного мислення учнів,
- формувати у свідомості школярів їхнє прагнення до успішної самореалізації.

Мета і гіпотеза дослідження зумовили необхідність перевірки гіпотези та спрямування основної уваги на виконання таких **завдань:**

- вивчити життєву й творчу долю І.Калинця, ввести його творчість в контекст епохи.
- виділити головні образи-архетипи у віршах поета, з'ясувати їх роль у розкритті естетичного буття українського народу. Дослідити своєрідність художнього стилю І. Калинця.

- з'ясувати зміст головних теоретико-літературних понять: поетика, стиль, образ-архетип, міф, бароко, модернізм.

- уточнити сутність поняття «образне мислення», дати його педагогічну інтерпретацію в контексті вікових особливостей школярів.

- опрацювати філософські, естетичні, психолого-педагогічні та методичні дослідження з окресленої проблеми і виявити основні фактори, які впливають на підвищення рівнів сформованості образного мислення підлітків.

Об'єкт дослідження – процес навчально-виховної роботи зі школярами на уроках української літератури та поетичні збірки «Вогонь Купала», «Відчинення вертепу» з першої книжки І. Калинця «Пробуджена муза» (1965–1972 рр.), збірки «Дванадцята сумна книжка» й «Тринадцять алогій» з другої книжки – «Невольнича муза» (1972–1980 рр.).

Предмет дослідження: поетика образів-архетипів у названих збірках і методика формування образного мислення підлітків у процесі ознайомлення з творчістю митця.

Методологічною основою дослідження стали праці відомих учених із психології творчості, становлення і розвитку творчої особистості та проблеми виявлення її творчих здібностей (І. Бех [3], О. Брушлинський [5], Ю. Гільбух [13], Г. Костюк [25; 25], О. Леонт'єв [30], А. Маслоу [32], Я. Пономар'єв [37]); психологічних основ розвитку особистості взагалі (Ю. Гільбух [13], О. Матюшкін [31] та ін.) та літературно обдарованої зокрема (М. Бахтін [2], О. Білецький [4], О. Никифорова [33], О. Потебня [38], І. Франко [49]), психолого-педагогічних основ розвитку образного мислення (А. Анан'єв [1], Л. Виготський [6; 7], Б. Теплов [44], К. Юнг [51], П. Якобсон [52]) та літературно-критичні статті І. Світличного [41], Ю. Шереха [50], Д. Гусара-Струка [14], М. Павлишина [36], О. Забужко [15].

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи дослідження:** теоретичні: біографічний, літературного аналізу,

спостереження за системою художніх засобів письменника, за особливостями роботи вчителів із проблеми сприймання і розуміння учнями художнього образу; аналіз філософсько-естетичної, психолого-педагогічної літератури з питань формування образного мислення засобами слова на уроках; емпіричні: педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний); визначення критеріїв і рівнів сформованості образного мислення; оцінка та порівняльний аналіз художніх рівнів творчих учнівських спроб; якісний і кількісний аналіз результатів експериментально-дослідного навчання.

Практичне значення роботи полягає в тому, що запропонована система уроків, яка передбачає інноваційний підхід до вивчення творчості І. Калинця, сприяє підвищенню рівнів сформованості образного мислення у підлітків.

Апробація результатів дослідження здійснювалась під час проведення педагогічного експерименту Хмельницькому навчально-виховному комплексі № 25 м. Хмельницької області.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (53 позиції). Загальний обсяг роботи – 81 сторінка, з яких 77 – основного тексту.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі основною вимогою було дослідити поетику образів-архетипів, визначити їхній вплив на міфологізацію та творення особливостей письменницького мислення. Ставилися завдання обґрунтувати, експериментально перевірити ефективність методики формування образного мислення учнів-шестикласників засобами поезії Ігоря Калинця. Для проведення експерименту було визначено 6-А (експериментальний) і 6-Б дослідницький класи Хмельницького навчально-виховного комплексу № 25 Хмельницької області.

Природне буяння народнопоетичної стихії стало правдивою та органічною матерією усіх поетичних збірок І. Калинця. Нелегко знайти якогось іншого поета з Калинцевого покоління, щоб так вільно володів сонетом, баладою, елегією, поемою, ритурнелем, тріолетом, медитацією і класичним віршуванням та верлібром. Але в яких жанрах Калинцеві вірші не існували і на які б теми не були написані, вони виражають авторську позицію національного самозахисту.

Буяння кольору, звуку, чудесне перетворення писанки в маминих руках на дивовижний світ, – все це звучить як протиставлення багатой народної уяви, щедрого народного таланту утилізованій радянській дійсності, що відчужувала народ від його багатих духовних джерел.

Писанка – архетипічний образ – символ, який пов'язаний у колективному підсвідомому нашого народу з найважливішими поняттями Роду, Світобудови, народження. Особливе мистецтво – витлумачення розпису на писанці. Так оранжево-червоний колір присвячувався богові Сонця й означав радість життя; зелений – весні, воскресінню природи; бронзовий означав плодючість та багаті дари Матері-Землі. Всі ці кольори створили дивний світ писанки з однойменного вірша Ігоря Калинця.

Одним із провідних мотивів збірок «Вогонь Купала» та «Відчинення вертепу» – є мотив суму й драматизму. Бо ж опоетизований Калинець світ – «хоч який він красивий і привабливий, гине і вмирає на наших очах».

Пошуки ієрархії, структури національної світобудови споріднює поетичний світогляд Калинця з бароковим, в основі якого – християнська віра й стан меланхолії. Християнський світ структуралізовано розіп'яттям і воскресінням людинобога. Ця структура пронизує поетичний світ Калинцевої поезії у книжці «Невольнича муза».

У книжці «Пробуджена муза» головну ієрархію склали образи-архетипи «дім», «рід», «Вітчизна – калина», «безмежність». Головний настрій збірки – елегійний, який на засланні сам поет назве меланхолією.

Меланхолію у середньовіччя шанували як атрибут генія, упривілейований душевний стан. Меланхоліку була особливо ясною суєтність усього світського.

Форма верлібрового вірша І. Калинця зовсім розкута, не йде чіткими строфами, а ніби «ляями» (з франц. *Lais*, середньовічний розповідний вірш) наративними одиницями, які плывуть специфічним, майже речитативним ритмом. Калинець – справді спадкоємець європейського модернізму.

У поетичному циклі, об'єднаному назвою «Дивосвіт», що увійшов до збірки «Дванадцята сумна книжка» митець дає свою художню інтерпретацію всіх первісних речей на землі. Ця інтерпретація у великій мірі подібна до дитячого безпосереднього сприйняття світу. Водночас за всіма образами криється міфологізоване уявлення наших предків про світобудову, тобто образи дивосвіту – архетипи в колективному підсвідомому нашого народу: Вітер, Хмара, Блискавка, Грім, Дощик, Веселка, Камінь, Місяць, Сонце, Зірки. В основі віршів І.Калинця – українські народні казки, давні міфологічні вірування нашого народу.

Баладної ролі поет надає антитезі. Його антитеза не тільки контраст, але й своєрідний символ, з допомогою якого вибудовується окремий сюжет.

І. Калинець любить в епіцентр вірша ввести певний символічний образ, який би був спроможний творити навколо себе емоційно-сміслову поле.

Таким чином, через образи-архетипи І. Калинець опоетизував все первісне на землі, що було і залишається сутністю буття людини. Бо ж через образи, що символізують Світобудову, небесні світлоносні стихії народ пізнавав життя природи і тайну власного буття. З цих образів повинно починатися пізнання дитиною світу. Так було, так мусить бути і в нас.

Калинцева збірка «Тринадцять алогій», яку він написав після «Дванадцятої сумної книжки», містить другу книжечку для Дзвінки, названу «Калинова сопілка».

Голос І. Калинця прозвучав за аналогією до калинової сопілки – із-під світу. Мотиви високої національної напруги його віршів ніщо не могло приглушити.

Узагальнення педагогічного досвіду засвідчило, що в процесі формування вмінь і навичок учнів розуміти і творити новизну художнього образу особливу роль відіграють навчально-виховні ситуації для засвоєння і наслідування учнями художнього досвіду, а саме: вироблення навичок власної творчості через заперечення образів-стереотипів.

У ході дослідження визначено основні етапи процесу формування образного мислення учнів (підготовчий; освоєння; власне творчий) та фактори, які безпосередньо впливають на цей процес (художня якість навчального матеріалу, творчий потенціал учителя та вміння його професійно активізувати у роботі з учнями).

Експериментальна робота засвідчила, що розроблена система творчих завдань на матеріалі творів Ігоря Калинця ефективно впливає на якісні зміни в образному мисленні школярів. Педагогічний експеримент підтвердив, що використання методів та прийомів активізації образного мислення формують прагнення до успішної самореалізації шляхом подолання у мисленні стереотипів сприймання мистецтва слова. З'ясовано, що ефективним у

реалізації мети дослідження виявилось застосування такої форми роботи, як «урок-образ».

У ході дослідження розроблено критерії рівнів сформованості образного мислення в учнів, які дали змогу підтвердити ефективність методики. Застосування пропонованої методики формування образного мислення дасть змогу і вчителям, і учням підвищити свій творчий потенціал та збагатити художній досвід приймання і творення образного слова.

У цілому дослідження підтвердило сформульовану гіпотезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Психология и проблемы человекознания: Избранные психол. труды / Академия педагогических и социальных наук; Московский психолого-социальный ин-т. Москва, 1996. 384 с.
2. Бахтін М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. Москва : Худож. лит., 1975. 504 с.
3. Бех І. Особистісно-орієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
4. Білецький О. Літературно-критичні статті. Київ : Дніпро, 1990. 265 с.
5. Брушлинський А. Психология мышления и проблемное обучение. Москва : Знание, 1983. 96 с.
6. Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва, 1991. С. 7–14.
7. Выготский Л. Мышление и речь. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. 267 с.
8. Выготский Л. Педагогическая психология / Под ред. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
9. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
10. Войтун Г. Мистецько-літературні аналогії як засіб підсилення емоційно-естетичного сприйняття художніх образів школярами. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. № 5. С. 19–28.
11. Волков В. Литература как вид художественного творчества: Кн. для учителей. Москва : Просвещение, 1985. 160 с.
12. Волошина Н. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. Київ : Рад. школа, 1985. 79 с.
13. Гильбух Ю. Внимание: одаренные дети. Москва : Знание, 1991. 364 с.
14. Гусар-Струк Д. Невольнича муза, або як «орати метеликами». *Калинець І. Невольнича муза. Вірші 1973–1981 років*. Балтимор-Торонто : Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991. С. 7–31.

15. Забужко О. Замість передмови: дві алогії на калинову тему. Калинець І. *Пробуджена муза*. Київ : Факт, 2004. С. 5–14.
16. Исследование художественных интересов школьников / Под ред. Е. Квятковского, Ю. Фохта-Бабушкина. Москва : Педагогика, 1974. 160 с.
17. Калинець І. Зібрання творів: У 2 т. – Т.1: Пробуджена муза. Київ : Факт, 2004. 416 с.
18. Калинець І. Зібрання творів: У 2 т. : Невольнича муза. Київ : Факт, 2004. Т. 2. 544 с.
19. Коваленко В. Повторюючи шлях уяви, думки, почуття... *Українська література в загальноосвітній школі*. 2002. № 2. С. 55–60.
20. Коваленко В. Шляхи пошуку новизни художнього образу (формування образного мислення обдарованих учнів). *Матеріали міжнародної конференції*. Тернопіль, 2003. С. 34–39.
21. Коваленко В. Етапи формування образного мислення в літературно обдарованих учнів. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 2. С. 56–60.
22. Коваленко В. «Не біймося бути копіїстами...» (настанова як прийом активізації образного мислення літературно обдарованих учнів). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 9. С. 25–29.
23. Козак С. Ігор Калинець. Підсумовуючи мовчання: розмова з поетом, пізнати якого Україна не мала змоги. *Літературна Україна*. 1991. 5 вересня. С. 6.
24. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
25. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
26. Костюк Г. Вопросы психологии мышления / В кн.: Психологическая наука в СССР. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1959. Ч. 1. С. 34–117.

27. Крутецкий В. Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение, 1972. 265 с.
28. Кудрявцев Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. Москва : Знание, 1991. 80 с.
29. Лейтес Н. Умственные способности и возраст. Москва : Педагогика, 1971. С. 24–36.
30. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
31. Матюшкин А. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва : Педагогика, 1972. 208 с.
32. Мотивация и личность / А. Маслоу. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 173 с.
33. Никифорова О. Психология восприятия художественной литературы. Москва : Книга, 1972. 152 с.
34. Неборак В. Міф про поета. *Літературна Україна*. 1992. 26 березня. С. 6.
35. Немов Р. Психология: Учебн. для студ.: В 3 кн.: Кн. 3: Экспериментальная и педагогическая психология и психодиагностика. Москва : Просвещение, 1995. 512 с.
36. Павлишин М. Герб меланхолії: Поезія Ігоря Калинця. *Сучасність*. 1996. № 9. С. 92–105.
37. Пономарев Я. Психология творческого мышления. Москва : Изд-во АПН СССР, 1960. 264 с.
38. Потенбня А. Мысль и язык. Київ : СИНТО, 1993. 184 с.
39. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии. Москва, 1973. С. 192–293.
40. Салига Т. Його терновий огонь (Спроба літературної сильвети Ігоря Калинця). *Українське слово*. 1992. 5 березня. С. 9.

41. Світличний І. На калині клином світ зійшовся. *Світличний І. Серце для куль і для рим: Поезії. Переклади. Літературно-критичні статті.* Київ : Рад. письменник. 1990. С. 518–531.
42. Ситченко А. Проблеми розвивального навчання літератури. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2008. № 1. С. 9–14.
43. Ситченко А. Формування в підлітків пообразного аналізу художнього твору (5-6 кл.). *Українська література у загальноосвітній школі.* 2004. №3. С. 12–16.
44. Теплов М. Избранные труды в 2-х томах. Москва : Просвещение, 1971. Т. I. С. 24–41.
45. Токмань Г. Методика викладання літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ : Міленіум, 2002. 318 с.
46. Українські народні казки. Київ : Перун, 1994. 314 с.
47. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи / М. Жулинський. Київ : Ірпінь, 2017. 201 с.
48. Усатий А. Уміння сприймати й осмислювати художній твір. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2002. № 6. С. 24–26
49. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Твори І. Франка: у 20-ти томах.* Київ : Рад. школа, 1979. Т. 17. 315 с.
50. Шерех Ю. Про двох поетів з княжими іменами. *Сучасність.* 1992. № 4. С. 105–119.
51. Юнг К.-Г. Психология и поэтическое творчество. *Самосознание европейской культуры XX века.* Москва, 1991. 365 с.
52. Якобсон П. Психология художественного восприятия. Москва : Искусство, 1964. 86 с.
53. Яковлев Е. Эстетика. Москва : Гардарики, 2002. 464 с.